

УДК 343.43

*В. М. Підгородинський,
асистент кафедри кримінального права ОНЮА*

СУТНІСТЬ РАБСТВА В КОНТЕКСТІ ІСНУВАННЯ ПРОБЛЕМИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Мислителів тривалий час цікавило питання закономірності існування рабства і, відповідно, торгівлі людьми. Ця проблема цікавила таких видатних мислителів, як Платон, Арістотель, К. Маркс, М. М. Сперанський та ін. Точка зору змінювалася з розвитком суспільства, але й досі є актуальною.

Існують різні розуміння рабства. Окремі філософи, зокрема М. М. Сперанський, виділяють політичне рабство, яке вони визначають як такий стан, коли воля одного — закон для всіх; цивільне рабство — підкорення одного класу (в повинностях особистих або речовинних) іншому [1]. Ю. Крижанич також розрізняв два види рабства: соціальне (кріпацтво) і політичне (підданство) — форма беззаперечної покори верховній владі [1].

Енциклопедичний словник дає наступні особливості рабства: пан володіє особою свого раба на правах власності. Як власність іншого, раб не належить самому собі; особиста його індивідуальність знищується [2].

Таким чином, рабство — це певного роду залежність: народу від правителя, одного класу від іншого, або однієї людини від іншої.

Яка ж природа цієї залежності? Чому одні люди завжди підкоряються, а інші володарюють? Цікавою в цьому відношенні представляється концепція «овещнення», висунута К. Марксом. Взагалі «овещнение» — це такий соціально-історичний процес і таке соціально-історичне відношення, у сфері дії якого відбувається практичне зведення всякої дійсності до рівня об'єктивно-речового буття. Причому усередині цього процесу первинним і генеруючим слід визнати не зневагу ціннісними якостями зовнішньої природи, яка втягується як сировина у власне матеріальне, економічне виробництво, а саме ціннісне спустошення людьми самих себе — один одного [3].

В результаті процесу «овещнення», відносини між людьми, як носіями певних духовних, культурних цінностей відмирають, знецінюються. Навкруги індивіда утворюється аксіологічна пустеля.

Люди, втягнуті в цей процес, вважають, що те, яким вони бачать навколишнє середовище — природно, ніби світ такий сам по собі.

К. Маркс виділяє декілька напрямів процесу «овещнення», одним з яких є «овещнение» соціальних відносин. Це реально-практичне перетворення їх із зв'язків людських в нелюдські, зі створюваних і підтримуваних людьми — у щось спочатку само по собі суще і речове, з міжсуб'єктних — в міжоб'єктні [4].

Дуже яскраво «овещнение» виявляється у відносинах між рабовласником і рабом. Єдиним призначенням раба з погляду рабовласника, є праця. Раб для нього — це говорюче знаряддя, механізм, який повинен працювати. Духовність же, культура раба заперечуються. Відповідно, ніяких прав і свобод він не має.

Так, в Стародавньому Римі юристи стверджували, що раб — це не особистість, він не має цивільних прав і відносно нього не може бути ніяких обов'язків. Рабовласнику надавалося право розпоряджатися життям рабів [5]. Їм навіть не давали власних імен, вони мали прізвиська.

Нерідко, в працях стародавніх філософів, раб ототожнюється з річчю. При цьому серед речей він стоїть на першому місці. Відомий старогрецький філософ Арістотель зазначає, що раб — це якась одушевлена власність, і, як взагалі у виробництві, всякий ремісник як знаряддя, стоїть попереду інших інструментів [6].

Слід звернути увагу на масштаби «овещнення». Адже до раба як до речі ставляться не лише його власник, але і суспільство в цілому.

В своїх працях Арістотель роздумує, чи є у раба які-небудь моральні цінності. «Перш за все, щодо рабів може виникнути питання: чи припускається у раба взагалі яка-небудь чеснота крім його придатності для роботи і прислужування? Чи володіє раб іншими, більш високими чеснотами, як, наприклад, скромність, мужність, справедливість і тому подібні властивості? Або у раба немає ніяких інших якостей крім здатності служити своїми фізичними силами? Відповіді «так чи ні» було б складно. Якщо так, то чим вони будуть відрізнятися від вільних людей? Якщо ні, то це було б дивно, оскільки ж і раби — люди і обдаровані розумом» [7]. Арістотель стверджує, що відповіді на це питання можна лише розглянувши його із загальної точки зору в додатку до істоти, призначеної природою бути в підкоренні, і до істоти, за природою покликаної до владарювання, чи тотожна у них чеснота чи різна? І якщо обом цим істотам властива досконалість, то чому одна з них призначена раз і назавжди володарювати, а інша — бути в підкоренні? Наявність цієї чесноти необхідно визнати у всіх істотах. Адже якщо начальник не буде стриманим і справедливим, як він може чудово володарювати? Так само, якщо підлеглий не буде володіти цими чеснотами, як він може добре підкорятися? Але вони наділяються ними не однаковим чином, а відповідно до призначення кожного. Тому начальник повинен володіти етичною чеснотою у всій повноті. Особа, що підкоряється ж, повинна володіти нею на стільки, на скільки це сприяє її частій участі у вирішенні загальних задач. Раб повинен володіти чеснотою в слабому ступені, саме тому, щоб його свавілля і млявість не завдавали збитку виконуваним роботам» [8].

Таким чином, з наведених роздумів Арістотеля з приводу того, чи наділений раб моральністю, бачимо, що філософ вбачає єдине призначення раба — в праці. Моральністю ж він наділяється лише в тій мірі, щоб вона не заважала йому працювати. Це ще раз підтверджує той факт, що до рабів в старовині ставилися як до знарядь праці, що говорять.

Необхідно також звернути увагу на те, що досить часто особа, відносно якої здійснюється експлуатація, сприймає це як саме собою розуміюче, вважаючи, що нічого іншого вона робити не може, і в цьому її єдине призначення. Таким чином, відбувається «самоовещнення», тобто зведення людиною самої себе до положення речі. Це виявляється у позиції людини по відношенню до себе, свого єства, а також в самооцінці.

К. Маркс приводить найтипівіший масовий випадок такого «самоовещне-

ния» — це практичне ототожнення людини з її буттям як носія продуктивної трудової функції — функції виробника. Людина виступає тоді вже не як суб'єкт своїх продуктивних сутнісних сил, а, всупереч всій парадоксальності цього, — як елемент цих же продуктивних сил, як їх складова частина — робоча сила [9].

Так, у стародавні часи рабство було наріжним каменем, покладеним в основу суспільства. Раби, на думку стародавніх членів суспільства, завжди були і завжди будуть. Нікому і в голову не приходило, що може прийти такий час, коли зовсім не буде рабства. Його терпіли по потребі, навіть не мріючи про його знищення. Його переносили з дивною покірністю.

Більшість рабів, в естві, і не думали про обурення. Вони лише прагнули влаштуватися як найменш погано і полегшити важке становище, послане їм долею, за допомогою засобів, до яких вдаються слабкі і пригноблені: хитрість, лицемірство, низькість. Багато хто доходив навіть до того, що переставав бажати свободи. Так, Ш. Летурно, соціолог, що дослідив феномен рабства, наводить такий приклад з історії, коли Марію, у боротьбі з Сулою, знадобилися солдати, він марно намагався повернути до себе рабів обіцянкою дарувати їм свободу: йому вдалося цим шляхом добути всього трьох новобранців [10].

Річ у тому, що, якщо тільки раб не володіє винятковою твердістю характеру, поневолення тіла неодмінно відобразиться і на його розумі. Подібно домашнім тваринам, раб втрачає навіть і любов до свободи. За відомий обсяг праці, який він ухитряється довести до мінімуму, він забезпечений і їжею, і дахом. Він не турбується про завтрашній день.

Більш того, були такі раби, які не лише мирилися зі своїм положенням, але й починали обожнювати свого пана і, при нагоді, жертвували заради нього життям. Під час цивільних воїн і страшних проскрипцій у Стародавньому Римі раби охочіше і частіше жертвували собою заради панів, аніж діти заради своїх батьків. Це ще зрозуміло, коли справа йде про добрих панів, які по-батьківськи піклувалися про своїх рабів, щоб ті знищили в своїй сім'ї усі мерзотні сторони рабства. Але і жорстоким панам траплялося рятуватися завдяки відданості своїх рабів. Аппіон розказує про Рестіона, який був врятований тим самим рабом, якому він нещодавно наказав випалити клеймо на лобі. Справа була під час проскрипції другого тріумвірату. Рестіон, переслідуваний найманими вбивцями, ховався в печері. Там його знайшов і став служити йому раб, якого він нещодавно дуже жорстоко наказував. Боячись, як би вороги не знайшли Рестіона, вірний раб, з метою обвести очі вбивцям, напав на першого перехожого, що попався, вбив його і приніс його труп тим, які шукали його пана, кажучи, що він сам вбив цю жорстоку людину, щоб помститися за себе. На доказ своєї правдивості він вказав на клеймо, випалене у нього на лобі [10]. Такого роду прикладів дуже багато в історії.

Чим же пояснюється така вражаюча покірність, таке приниження людиною себе до положення речі, домашньої тварини?

Ш. Летурно пояснює це тільки відчуттям, породженим і вихованим самим рабством, — «культу панів», укорінену в рабі, глибокою пошаною до могутності пана, від якого він повністю залежить.

Дуже складно судити про природу цього явища. Дійсно особа, яка була народжена скованою, зростала в середовищі залежних людей, можливо, і не може усвідомлювати себе вільною людиною. З часом, раб починає шанувати того, хто його гнобить, як собака обожнює господаря, який прив'язує її на ланцюг і б'є батогом. Людина надзвичайно сприйнятлива до виховання і привчити її до рабства може бути навіть легшим, аніж виховати в неї вільну душу.

Проте вважаю все ж таки, що звичка підкорятися і принижуватися у людини виникає і з інших причин, які більш глибинні, ніж ті, на які вказує Летурно. Г. С. Батищев стверджує, що це характерно для тенденцій рятівників, що виявляються у настроях «утомленості від життя», у гомоні на свою долю, у спробах відмовитися або хоча б тимчасово сховатися від свого життєвого боргу, від кардинальних проблем свого культурно-історичного буття, неначебто це були чужа незаслужена доля, чужий борг і чужі, що неочікувано звалилися на голову [11].

Необхідно погодитися з Г. С. Батищевим, що шляхом зведення себе до положення речі особа намагається сховатися від проблем, які зустрічаються на її життєвому шляху. Проте, звичайно, таке звільнення або втеча індивіда в своє псевдо-Я від своєї дійсної суб'єктності кожного разу приводить не до порятунку, а лише до посилювання того самого зведення людиною себе до речі.

З вищевикладеного можна зробити висновок про те, що не лише особи, які експлуатують людину, але і сам експлуатований може відноситися до себе як до речі, що, природно, ускладнює його положення. В нинішніх умовах це безперечно полегшує завдання злочинців, які займаються торгівлею людьми, оскільки потерпіла особа схильна до того, щоб її експлуатували.

Література

1. История политических и правовых учений / Под общ. ред. В. С. Пересянца. — Изд. 2-е, стереотип. — М.: ЮРМА-ИПФРА-М, 1999. — С. 433.
2. Энциклопедический словарь: Рабочая книжка-резюме: Репрезентативное воспроизведение издания Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. — М., 1992. — С. 35.
3. Батищев Г. С. Введение в диалектику творчества. — С.Пб., 1997. — С. 229.
4. Там само. — С. 248.
5. Мишунин А. В. Спартак. — М., 1947. — С. 21–22.
6. Аристотель. Политика. Афинская политика / Предисл. Е. И. Темпова. — М., 1997. — С. 39.
7. Там само. — С. 54.
8. Там само. — С. 55–56.
9. Батищев Г. С. Вказ. праця. — С. 250.
10. Летурно Ш. Эволюция рабства: Сочинение / Пер. с фр. З. П. Журавской. — М., 1897. — С. 286.
11. Батищев Г. С. Вказ. праця. — С. 252.